

Békeszerződések a nemzetközi jogban

Szerző: **Kardos Gábor**

Golo Mann német történész - Thomas Mann fia - megállapítása szerint a világtörténelem nem nemzetközi jogi folyamat. Nemzetközi jogászok, de ami ennél fontosabb, az államok nevében cselekvő politikusok, diplomaták - különösen amikor nemzetközi konferenciákon valamely fontos politikai kérdéssel kapcsolatban szerződésekre foglalt jogi normákat alkotnak - aligha kerülhetik el az illúziót, hogy a hatalmi erőviszonyok árnyékában irányt szabnak a jövőnek. Mindez különösen jól megfigyelhető a háborúkat lezáró és gyakran új nemzetközi rend kereteit megszabó békeszerződések esetében.

Az ókorban II. Ramszesz egyiptomi király és III. Hattusilis hettita király által Kr. e. 1270-ben kötött békeszerződés egyúttal szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási megállapodás is volt. A két uralkodó ugyanis külső támadás, illetve belső (rabszolga)lázas esetére támogatást ígért egymásnak. Emellett a szerződés elhatárolta a két nagyhatalom érdekszféráit. A görögök szintén ismerték a békeszerződés intézményét, amelyben az ellenségeskedésektől távol maradó poliszok is részt vettek, és a felek együttesen kötelezettséget vállaltak a béke megsértőjének megbüntetésére. A középkori európai keresztény gondolkodásban a béke és az igazságosság szorosan összekapcsolódott. Ennek következtében a korabeli államok közötti fegyveres konfliktusokat lezáró szerződések esetében – legalábbis elméletben – a béke alapját a iustitiának kellett volna jelentenie.

A békeszerződések funkciói és tartalma

A modern európai területiális államokra épülő nemzetközi rendszert megeremtő vesztfájlai béke (1648), majd az elkövetkező századok hegemon háborúit lezáró békeszerződések, az utrechti (1713), az aix-la-chapelle-i (1748), a bécsi (1815), a párizsi (1856), a Párizs környéki (1919–23) és a párizsi (1947) békék kapcsán jól bemutatathatók a békeszerződés nemzetközi jogintézményének funkciói.

A háború lezárása – tekintettel az általa felvetett számos problémára – elsősorban békeszerződéssel történik. Azért csupán elsősorban, mert az államok gyakorlata szerint egy háború lezárása történhet oly módon is, hogy az ellenségeskedések felfüggesztésével egy időben vagy azt követően olyan lépésre kerül sor a felek között, amely egyértelműen kölcsönös békés szándékokra utal. Ilyen lépés lehet nemzetközi szerződések kötése vagy a diplomáciai kapcsolatok létrehozása. Békeszerződés nélkül ért véget például a svéd–lengyel (1716), a spanyol–francia (1721), a francia–mexikói (1867) háború. A háború lezárásáról tett egyoldalú nyilatkozat joghatálya a másik oldalról érkező hasonló tartalmú, vagy legalábbis elfogadó jellegű nyilatkozattól függ. Ilyen egyoldalú nyilatkozatot tett 1918. február 10-én Oroszország, ezt azonban Németország nem fogadta el.

A békeszerződés preambuluma (bevezetője) rögzíti a szerződő felek céljait és a háborúért viselt felelősséget, egyúttal gyakran kölcsönös megbocsátást is hirdet. A szerződés szövege egyértelmű nyilatkozatot tartalmaz a háború lezárásáról és a baráti kapcsolatok helyreállításáról. Emellett a szöveg részletes politikai és területi rendelkezéseket is magában foglal, amelyeket a pénzügyi, gazdasági és jogi kérdések szabályozása követ. A békeszerződés fontos része a biztosítékok és a végrehajtás ellenőrzésének rendezése. A békeszerződés nem tévesztendő össze a

fegyvernagyvással, amely rövid időre és kis területre szóló, a helyi parancsnokok által elrendelt tűzszünet, illetve a fegyverszünettel, amely a hadműveletek közös megegyezővel történő megszüntetése a békekötést megelőzően. (Egyes fegyverszüneti megállapodások tulajdonképpen előzetes békeszerződések, mivel nem csupán katonai, hanem politikai, gazdasági és egyéb rendelkezéseket is tartalmaznak. Ilyen például az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt magyar fegyverszüneti egyezmény.)

A békeszerződések preambulumaiba foglalt célok között a régebben használt örök béke helyére a modern szövegekben a tartós és stabil béke került. A politikai rendezés általában behatárolja a vesztes állam cselekvőképességét, elsősorban a fegyverkezés korlátozásával, illetve a más állammal kötendő szövetség vagy egyesülés megtiltásával. Az utóbbira példa az első világháborút követően Ausztriával kötött saint-germaini békeszerződés, amelynek 88. cikke kimondta, hogy Ausztriának tartózkodnia kell a Németországgal létrehozandó gazdasági és politikai uniótól.

A területi rendezés egyrészt az államterület felhasználásának korlátozását, másrészt egyes részeinek átengedését jelenti. A területi főhatalom ilyen korlátozása béke idejére a demilitarizálás, háború idejére pedig a hadműveletek folytatásának tilalma, amit semlegesítésnek neveznek. A terület átengedése valójában erőszak hatására történik, a békeszerződés gyakran csupán szentesíti a győztesek fegyveres területfoglalásait. Az önrendelkezés elvének megjelenése – főként az első világháborút lezáró szerződésekben – bizonyos területek hovatartozásáról népszavazást tett lehetővé.

A gazdasági, pénzügyi rendelkezések célja elvileg a helyreállítás, amely a háborús károk kompenzálását követeli meg a vesztesektől. E koncepció jegyében szereltek le és szállítottak el ipari berendezéseket, fizettettek jóvátételt, likvidáltak külföldön lévő tulajdont az első és a második világháború után.

A békeszerződéseknek olyan kérdéseket is rendezniük kell, mint a háborús bűnösök megbüntetése, avagy ebben a tekintetben is a kölcsönös megbocsátás kimondása, a hadifoglyok cseréje, a magánszemélyek közötti szerződések sorsának rendezése, illetve a háború miatt felfüggesztett államközi szerződések hatályának helyreállítása.

A békeszerződés biztosítékait a középkorban az eskü, a tűszok, egyes területek zálogba adása jelentették. A huszadik században a demilitarizálás, a semlegesítés, békefenntartók állomásoztatása, illetve egy vagy több nagyhatalom garanciái – például az Egyesült Államoké az izraeli–egyiptomi béke esetében – látják el ezt a feladatot.

A békeszerződések számos esetben módosították vagy megújították az államok együttélésének általános rendjét is. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az általános békeszerződések gyakran alapvető politikai rendezőelveket mondanak ki. Ilyen a *cuius regio eius religio* az augsburgi vallásbékében, vagy a hatalmi egyensúly elve az utrechti békében. Másrészt a békeszerződések a nemzetközi rend intézményeibe való betagozódást is előírhatják. Az első világháborút lezáró Párizs környéki békék magukban foglalták a Népszövetség Egyezségokmányát, s a legyőzöttek így módosultak a Népszövetség tagállamaivá. A békeszerződésekben az új nemzetközi rendet szolgálják az általános nemzetközi jog alapvető normáinak megerősítései is. Így került sor a bécsi kongresszus záróaktájában a nemzetközi folyókön történő hajózás szabadságának rögzítésére.

A békeszerződések jogelméleti problémái

A nemzetközi jogrendszerben egyszerre léteznek a fennálló erőviszonyokat védő és kifejező, alá- és fölérendeltségi viszonyokat tükröző, azokat intézményesítő, valamint a mellérendeltséget, kölcsönös érdekeket, valódi együttműködési szándékot megjelenítő normák. Az első csoportba tartozó szabályokra a legjobb példát a békeszerződések jelentik.

A békeszerződés formailag a háborút viselt államok kölcsönös megállapodása a békés rendezés feltételeiről. Valójában azonban a béke feltételeit a győztes diktálja, szó sincs a felek közötti valódi akarategyezésről, a legyőzött a békeszerződés feltételeit csupán kényszer hatása alatt fogadja el. A hagyományos nemzetközi jogi felfogás szerint azonban a háború során kifejtett kényszer nem teszi érvénytelenné a békeszerződést. Békeszerződés érvénytelenségére csupán az állam képviselője, tárgyalója elleni személyes erőszak alapján lehetett hivatkozni. A két világháború közötti magyar nemzetközi jogi szakirodalom a trianoni szerződés revíziója mellett érvelve – többek között – arra hivatkozott, hogy Magyarországgal szemben az ellenségeskedések során kifejtett jogszerű erőszak mellett jogellenes erőszak alkalmazására is sor került, amikor a padovai fegyverszünetet követően a kisantantcsapatok folytatták a benyomulást a kijelölt vonalakon túlra.

A nemzetközi jog mai felfogása szerint – amely az erőszak alkalmazásának és az azzal való fenyegetésnek a tilalmára épül – a háború lezárása érdekében alkalmazott fegyveres kényszer az agresszorral szembeni legitim eszköz. Így a békeszerződés kivétel az erőszak hatására kötött szerződések között, mivel minden egyéb, akár az állam, akár képviselői elleni erőszak hatására létrejött szerződés semmisnek tekintendő.

A békeszerződések célja a status quo kodifikálása, így a legritkább esetben tartalmaznak rendelkezést az esetleges felülvizsgálat és a békés változások esetére. Sőt, határt megállapító szerződés (tehát általában békeszerződés) esetében a nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény szerint még a szerződéskötéskori körülmények alapvető megváltozására sem lehet hivatkozni! Ilyen módon azonban meglehetősen nehezen honosodhat meg az államok kapcsolatában a konfliktusok békés megoldásának kultúrája, a háború mint társadalmi jelenség kiiktatása. Pedig, ahogyan egy holland kutató írja: "A háború abszurd, mi több erkölcstelen, végül nem is éri meg."

A megoldást – és nincs ennél nehezebb feladat – az olyan nemzetközi rendszer jelentheti, amely képes arra, hogy intézményesen utat adjon a békés változásoknak, azaz megteremtse a békés változások dinamikája és a stabilitás igénye közötti kényes egyensúlyt. Ennek híján azonban csupán a hagyományos vigasz marad: a világ változik, a békeszerződések pedig nem sírgödrök.